

РОЗДУМИ СТОСОВНО ФІЛОСОФІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

АНОТАЦІЯ

У статті представлено роздуми щодо формування і розвитку філософії педагогічного спілкування. Довірливо проаналізовані різноманітні аспекти специфічної форми комунікативних стосунків, якими є педагогічне спілкування. Запропоновано декілька пропозицій щодо невідкладного поліпшення справ в царині педагогічного спілкування, у просторі вищого навчального закладу.

Ключові слова: філософія педагогічного спілкування, софістика, паралогізм, теза, аргумент, опонент, пропонент, консенсус.

АННОТАЦИЯ

В статье представлены рассуждения относительно формирования и развития философии педагогического общения. Доверчиво проанализированы разнообразные аспекты специфической формы коммуникативных отношений, которыми является педагогическое общение. Рекомендовано несколько предложений относительно неотложного улучшения дел в области педагогического общения, в пространстве высшего учебного заведения.

Ключевые слова: философия педагогического общения, софистика, паралогизм, тезис, аргумент, оппонент, пропонент, консенсус.

SUMMARY

In the articles the presented reasoning's are in relation to forming and development of philosophy of pedagogical intercourse. The various aspects of specific form of communicative relations which pedagogical intercourse is are trustingly analyzed. A few suggestions are recommended in relation to the urgent improvement of businesses in area of pedagogical intercourse, in space of higher educational establishment.

Key words: philosophy of pedagogical intercourse, sophistry, paralogism, thesis, argument, opponent, proponent consensus.

Сьогодні зустрічаються педагоги, що працюють багато років у вищих навчальних закладах і до цього часу не опанували основи педагогічної майстерності. У них, як правило, на лекціях кепська дисципліна, вони часто підвищують голос на студентів, постійно роблять зауваження їм, багатослівні в поясненні матеріалу. Студенти у них вчаться, чому-небудь і абияк, матеріал засвоюють з величезною натугою, але при цьому отримують гарні і відмінні оцінки. Парадокс полягає в тому, що ці оцінки не відповідають дійсному засвоєнню навчального матеріалу. Тому ці преподи (так їх називають студенти) не користуються повагою у студентів. Безумовно, таким преподам працювати в сучасних умовах важко, проте вони звикаються зі своїми вадами і навіть не помічають їх, продовжуючи інколи стомлювати себе і завжди виснажувати студентів.

Для преподів характерна відсутність педагогічної спрямованості, байдуже ставлення до зацікавленості студентів, а отже невміння і не бажання бачити в кожному студентові виняткової особистості. Їх думки про студентів поверхневі і статичні, вони не помічають їх кола інтересів і цілеспрямованого розвитку. Адже препод ходить на роботу (раб) і виконує її формально. Він якось пояснює матеріал, але жорстко питає під час іспитів чи заліків, ставить потрібні оцінки залежно від суми хабара, яку він «чуйно» декретує. Він мало проявляє винахідливість в просторі своєї навчальної дисципліни. У нього погано розвинена педагогічна уява і особливо кульгає коректність мислення, згідно вимогам класичної логіки.

Безумовно, професійна діяльність для таких преподав не є джерелом нових знань, бо причини своїх невдач вони шукають не в іманентності своїй, а в несумлінних студентах. Тому вони приходять на роботу виключно як на якусь повинність і не бачать перспектив своєї діяльності. Звідси, обридливе видовище спостерігаємо з одного боку, а з іншого, відзначаємо сумні наслідки від такої роботи на долях студентських.

Правда, є й інша когорта викладачів, звичайно це молоді, ще недосвідчені, які бажають поліпшити свою педагогічну діяльність, але не знаходять достатньої організації у вищому навчальному закладі, а самостійно опанувати майстерність не вистачає часу і тієї ж самої організованості. Що ж з цього виходить?

На мій погляд, необхідно окрім філософії включити повсюдно в навчальні програми логіку і психологію, а також ввести державний, а ще краще кандидатський іспит з психології і педагогіки вищої школи для аспірантів. Але тут виникає ще одна проблема – брак професійно освічених педагогів здатних кваліфіковано викладати цей предмет. Отже, потрібно подумати, як не перетворити добре мотивовану справу на рядовий захід і тим самим перекрутити добротну її сутність.

Слід зауважити, що заняття філософією, логікою і психологією не лише сприяють становленню і розвитку комунікативних здібностей людини, але і сприяють формуванню та розвитку неабияких моральнісних якостей особистості як педагога, так і студента. Отже, кожен з тих, хто цікавиться педагогічною майстерністю, той активно і мимоволі займається розширенням свого культурного кругозору за рахунок глибокого знайомства з філософією спілкування [1]. Адже відвіку прийнято вважати, що наука панує в просторі знання, релігія царює в просторі віри, а мистецтво насолоджується в просторі індивідуального уміння. Як стверджували філософи античної доби, хто перестає читати, той перестає мислити, а той, хто хибно говорить, той погано думає і вельми слабко міркує в складних життєвих ситуаціях. Тож будемо плекати надію на те, що філософія спілкування в системі вищої освіти займе своє законне, необхідне і як наслідок почесне місце.

Зазначимо, що *філософія педагогічного спілкування* є одночасно як наука так і мистецтво. Вона покликана і може ефективно впливати одночасно на всебічний розвиток інтелекту та на почуттєву культуру педагога, студента, аспіранта. Можливо, в цій її дивній подвійності і полягає певна таємничість і загадковість цього чарівного мистецтва. Тому педагогові потрібно налаштуватися на те, що, виходячи на кафедру, щоб словом запалювати серця молодих людей, одночасно використовувати цей дорогоцінний час для розвитку своїх позитивних творчих можливостей. Але для цього необхідно постійно поповнювати, збагачувати і удосконалювати свої знання, уміння і навички, підвищувати власний культурний і професійний рівень у повсякденній важкій, нерідко непомітній для аудиторії підготовчій праці, без якої не буває Педагога.

Поставимо злободенне, відверте питання про те, кому потрібне мистецтво філософії спілкування? Перш за все, тим, хто щиро бажає навчитися доценту, лапідарно і барвисто виражати свої думки. Думається, що уміння спілкуватися українською добірною мовою необхідне нині всім, але особливо діловим людям: депутатам, міністрам, ученим, журналістам і перш за все педагогам, студентам і нарешті, просто співбесідникам. Нині немає жодної галузі людських знань, людської діяльності, для яких нікчемна заплутана, нетямуща і багатослівна професійна або побутова мова була б благом для них. Всі ми помічаємо, що мова, яка не містить в собі нових думок, нових співвідношень між старими і сьогоденними знаннями, яка наповнена старезними сентенціями, а ще гірше, коли вона нерідко взагалі не містить в собі ніяких думок, вона розтривожує, а часто бентежить нас. І саме таку мову ми чуємо не лише на вулиці, а й по телевізору - при трансляції роботи Верховної Ради! На жаль це явище проникло в аудиторії із стін, яких вийшли нинішні можновладці і державні чиновники. А якщо уважно прислухатися, то можна зустрітися з тим, що українець, що народився за кордоном в третьому - четвертому поколінні, мислить і спілкується краще українською мовою, ніж якийсь *слуга* народу

У мене виникла, на перший погляд, парадоксальна думка, але згодом з достатнім ступенем упевненості мушу стверджувати, що якби весь загал педагогів і студентів всіх навчальних закладів України хоч би в малому ступені опанував філософію і мистецтво спілкування, то спільний показник культури в країні піднявся б, на значний європейський рівень. Це не уповільнило б позначитися на логічності і коректності мислення всіх людей, на їх еротетичному мистецтві спілкування, на емпатії в комунікативних стосунках, на загальному світоглядному кругозорі та, як наслідок, на патріотичних почуттях людей нашого сучасного суспільства.

А між тим, варто нагадати, що філософія спілкування, як характерологічний предмет сьогодні широко вивчається за кордоном. Так, в Європі та Америці сучасні напрями опанування мистецтвом спілкування зіходять до класичної практичної філософії і педагогіки, претендуючи небезпідставно навіть на роль спільної методології гуманітарних знань.

Спільна практика оволодіння навичками спілкування поступово стає у всьому світі невід'ємним елементом підготовки фахівців практично будь-якого природничо-наукового і гуманітарного профілю. І тому природно, що у кожної людини, що закінчила такі факультативи, думка в спілкуванні завжди пов'язана безпосередньо з конкретним змістом обговорюваного предмета чи явища. Тож, якщо у неї немає думок, то певно не знайдеться і адекватних слів, які змогли б відобразити сенс теми бесіди. А якщо слова все-таки виникають, то це будуть порожні слова, звуки, які в народі називаються базіканням. А уявімо коли це промова лектора в аудиторії, то тема лекції не буде розкрита і студенти не збагнуть її понятійну, категоріальну структуру, а отже, не зрозуміють суть лекційного матеріалу ради чого вони прийшли на лекцію.

Але біда полягає в тому, що сьогодні, далеко не всі педагоги (тут преподів ми не маємо на увазі, бо у них немає взагалі питань) усвідомили думку про необхідність поліпшення свого професіоналізму, не для всіх ця проблема стала повною мірою очевидною і необхідною. Сподіватимемося, що становлення цієї ідеї в розумах наших педагогів здійсниться з такою швидкістю, з якою б всім нам це хотілося, бо саме від професіоналізму всіх нас (окрім преподів) залежить духовне і матеріальне благополуччя українського народу.

Відвіку ретельна і тривала підготовка до публічного виступу приводила до цілковитої популярності педагога в народі. Тому, наприклад, в Древній Греції юнаки, яким виповнювалось вісімнадцять років, поступали в школи, в яких вивчали філософію, логіку, мистецтва та інші науки, злободенні для того часу. Такі школи називалися «ефебіями», учні — «ефебами», і лише після закінчення обов'язкового навчання, розрахованого на два роки, вони ставали повноправними громадянами Греції. Особливо поширені були такі школи в Афінах і в Спарті. Для античності існував свій мовний ідеал, виразниками якого були Гомер, Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон та інші. Інакшим був філософський ідеал раннього християнства, зафіксований, наприклад, в Біблії, в Нагірній Проповіді, де виділені як зразок для наслідування лапідарність, щирість, толерантність, прагнення полюбити свого ближнього тощо.

Не зайве наголосити, що і у сучасних досвідчених педагогів є своєрідний філософічний алгоритм: «уміння тримати тему», тобто не збиватися з домінуючого питання на другорядні питання, які не відносяться до теми, не загубитися в прикладах, забувши базисні питання теми. Це також і уміння бути логічним, коректним в структурності мислення, стриманим, шанобливим і доброзичливим у відношенні до студентів, а також толерантним до різних наукових точок зору в інтерпретації теми позначеної в аудиторії.

Проте деяких педагогів, на жаль, відрізняє невміння вести серйозне і професійно організоване спілкування на задану тему. У логіці таке явище називається «паралогізмом», під яким розуміється поява другої, паралельної, лінії міркування, бесіди, що все більш віддаляється від головної логічної канви. Скажемо відверто, що здолати паралогізм можна лише тривалою і копіткою роботою спрямованою на підвищення філософської понятійної, категоріальної культури і педагогічної та психологічної майстерності педагога [2].

Інша помилка педагогів, що часто зустрічається, в технології філософії спілкування в студентській аудиторії – це невміння педагога вести коректну бесіду на задану тему. У логіці це явище називається «софістикою» або «софізмом». Під ним мається на увазі прагнення педагога вийти із простору наукового обґрунтування проблеми і перейти прямо або побічно до елементарних, а ще гірше, помилкових висновків, в розумінні складних питань, що виникають в ході спілкування. Це яскраво простежується на двозначності понять, на виокремленні часткових сторін даного явища з втратою, в цій ситуації, цілісності обговорюваної теми.

Не зашкодить відзначити, в позначеній темі нашого дослідження, значущість філософської, методологічної ерудиції педагога. До речі, в українській мові немає такого адекватного слова, яке могло б повною мірою відповідати цьому терміну, настільки воно об'ємне і всеосяжне. Тому завжди користуються описовими конструкціями. Так наприклад, характеризуючи людину, що знає великий діапазон інформації і вміє системно володіти цим матеріалом та водночас досягла на шляху пізнання видатних успіхів, називають ерудованою особистістю.

Саме ерудиція педагога сприяє йому, демонструвати аудиторії свою загальну і естетичну культуру та світорозуміння, аксіологічне ставлення до світу, а також презентувати знання домінуючих положень в спеціальній теорії і вміння користуватися ними на практиці. Куди гірше, якщо педагог розпочинає мовити, а ерудиція у нього не лише відсутня, а навіть випадково, до нього не заходила в гості. Такий пригнічений стан стає зрозумілим аудиторії з перших мовленнєвих акордів його лекції,

Педагог, на нашу думку, мусить повністю усвідомлювати, що тезу яка є структурним елементом лекції, необхідно аргументовано довести чи спростувати. Але часто буває так, що він не знає, або ігнорує це положення філософії спілкування і як наслідок, не доводить свої думки, а тільки оголошує їх. Тому нерідко виступ такого педагога, мало підготовленого в мистецтві комунікативних відносин, зводиться до повідомлення окремих думок, навіть слів тощо. Отже, за відсутності спроб обґрунтувати, довести і логічно підвести слухачів до необхідних, в даному випадку, висновків в аудиторії лунають інтелектуально пусті звуки. Ще гірше, коли відбувається елементарне, бездарне читання тексту із арсеналу чужих думок, що не сприймається студентською аудиторією, адже вони прийшли з надією почути власні думки ерудованого професіонала своєї справи. Ось в таких випадках в аудиторіях панує недовіра до педагога, правда, частіше за все, в такій ролі виступає саме препод. Звідси напрошується висновок про те, що педагог, який не володіє механізмами аргументації власних тез, не може вважатися педагогом, грамотним з точки зору теорії і практики не лише свого фаху, але і методології, логіки, етики та естетики.

Щоб подібних ситуацій не виникало в аудиторіях бажано кожному, без винятку, педагогу досконало володіти знаннями певних розділів логіки, які складають основу філософії педагогічного спілкування. Це перш за все, закони: тотожності, несуперечності, виключення третього, достатньої підстави; форми мислення - поняття, судження і умовиводи; логічний квадрат як норма стосунків між судженнями; висновки на основі дедукції, індукції, абдукції та аналогії; питання аргументації, доведення, еротетики;

поняття гіпотези. Цей список можна легко продовжити, перегортаючи підручник формальної логіки [3]. Очевидно також і те, що логічність думок педагога стає доступною слухачам тільки після того, як він почне віщати навчальний матеріал. Отже, логічність мислення справжнього педагога виявляється тільки в мовній діяльності, де явно виявляється зв'язок між логікою і філософією педагогічного спілкування як абсолютний, постійний і конче необхідний.

Для володіння філігранним мистецтвом філософського спілкування в студентській аудиторії необхідно непідготовленому педагогу навчитися не менш майстерно читати тексти художньої літератури і особливо філософські, де жорстко все підпорядковане принципам логіки. На перший погляд, уміння читати не викликає ніяких проблем у дорослої людини, але це обмежене судження. Насправді, читати уміючи, це велике мистецтво. В дійсності

людина читає то повільно, затаївши подих, то швидко не відчуваючи почуттів автора і слідкує лише за подіями, то прискіпливо, впроваджуючись в глибинні пласти розуміння цілісної ідеї тексту, то якориться на деталях і константах наукового твору тощо.

Є ще один вид читання, який пов'язаний з пошуком. Це коли читачеві потрібно знайти фрагмент в тексті, який зацікавив його при поверхневому читанні, а тепер виникла потреба перечитати його ще раз.

Варто навчитися ділити текст на смислові структури, які відповідають провідним його ідеям. Якщо потрібно занотувати статтю, то краще не переписувати її, а згрупувати відповідний матеріал довкола основних питань. Це допоможе молодому педагогу осмислити для себе логіку розвитку головної ідеї, скажімо філософського тексту. Бажано привчити себе до звички, не жалкувати часу на уточнення незрозумілих слів, термінів, понять із різноманітних словникових джерел і неодмінно занотувати у власний словничок інтелігентної людини. Всі ці види читання об'єднуються тим, що людина читає не лише про себе, але і для себе, для своєї власної потреби. А інколи вона прочитане залишає надовго в собі, як своєрідну іманентну скарбницю, нікому про неї не повідомляючи.

А ось реферативне читання (найбільш типове для студентів) - це відверто аналітична форма, яка вимагає зміст прочитаного розповісти студентам і педагогу в аудиторії. Тут немає і не може бути показника швидкості і відсотка розуміння. Перед студентом поставлена інша мета: вибрати із статті, книги головне, підсумовувати основне, щоб повідомити про це студентам в логічному, лапідарному викладі. І ось тут настає ірраціональне відчуження у відношенні до студентства. Більшість педагогів ці реферати сприймає формально, тобто, студент скачав із Інтернету матеріал з указаної теми, прочитав в аудиторії текст, не піднімаючи голови, часто не розуміючи його сутність, отримав бали і на цьому реферативна процедура закінчилась. Спілкування як такого не відбулося. Обговорення, дискусії, опанування навичками комунікативних відносин і діалогічної культури, студенти не дочекалися. Чи є резон говорити в такій ситуації про майстерність філософії педагогічного спілкування та ефективності навчального процесу взагалі!?

Треба відзначити, що найкращої подяки заслуговує той педагог, який не залежно від того, яку навчальну дисципліну викладає студентам, з необхідністю піднімає їх інтелектуальний рівень. З кожною лекцією, чи то практичними заняттями вони стають помітно розумнішими. Адже ПЕДАГОГ - митець філософії спілкування, окрім насолоди творчості, окрім форм для вираження думок і відчуттів, щедро ділиться зі студентами формулами думок і відчуттів. Тому вагомі результати сумісної розумової студентської лабораторії стають спільним надбанням. А велична креативна постать ПЕДАГОГА постійно вабить і підрівнює до себе всіх і веде їх в країну витонченого відображення суперечливої дійсності.

Отож, людина, яка вибрала раз і назавжди праведний шлях - педагогічну діяльність, завжди розмірковує про важливість того, що необхідно безперервно розвивати уміння висловлюватися красномовно в аналізі найскладніших проблем сучасності. Але перлини красномовства, уміння говорити витончено і смислославно освоюються і формуються постійно і послідовно протягом всього педагогічного життя. Адже педагог це образ на все життя, не тільки в стінах вищих навчальних закладів, він вірець моральнісних, естетичних і загально культурних цінностей в суспільстві в цілому.

Саме тут виникла можливість залучити маленьку за формою, але змістовну в своєму значенні, для розуміння педагогічного спілкування, філософську думку. Сутність її полягає в тому, що які б ідеали не сповідав педагог, він не може не зважати на те, що такі поняття, як «пропонент», «опонент», «суперечка», «обговорення», «згода», «консенсус» тощо, слід зі студентами зацікавлено обговорювати, брати їх до уваги, прагнути обґрунтувати в цих питаннях свою точку зору.

Зупинимось, в даному разі, лише на поняттях *суперечка* і *обговорення* тому, що вони частіш за все зустрічаються в студентських аудиторіях. В цілому різниця між суперечкою і обговоренням полягає в тому, що при суперечці виявляється переможець в словесному

змаганні, в цьому і полягає кінцева мета суперечки - чого б там не вартувало, отримати перемогу над супротивником. А в обговоренні проблеми чи то питання, учасники прагнуть відшукати *істину* як кінцеву мету всього обговорення питання. Ось саме в таких скрутних ситуаціях педагог повинен спрямовувати дискусію в річище толерантного пошуку істини, а в деяких випадках, в русло компромісної справедливості. Тому святий обов'язок педагога полягає в тому, щоб навчати студентів моральнісним, естетичним нормам ведення дискусій, обговорення злободенних питань тощо. Адже майже кожного дня на екранах телевізорів маємо нагоду спостерігати неосвічених слуг народу, які щоденно дають майстер клас того, як не варто спілкуватися, як не потрібно обговорювати і приймати консенсусом сумнівні рішення для успішного розвитку державних справ. Ще раз варто нагадати! У «спорі» істина не стільки *народжується*, скільки *вироджується*, в спорі один з учасників бере перемогу не тому, що говорить розумніше, переконливіше, а тому, що кричить голосніше, поводить себе агресивніше, зухвало продавляє свій прагматичний, меркантильний егоцентризм. В той час, коли істина повною мірою народжується в обговоренні. Суперечку не можна вести на понижених тонах, а обговорення допускає неголосні мови як пропонента, так і опонента, які проголошують свої та інші точки зору в обговоренні теми чи проблемної ситуації різного рівня складності [4].

Де факто, в наші дні жоден педагог неспроможний однаково успішно читати лекції, виступати з науковими доповідями з будь-якого питання, та ще й з високим знанням справи. Але з тієї тематики, за яку педагог узявся, він повинен в її просторі вельми успішно панувати і будь-яке питання професійно презентувати так, щоб це було цікавим і зрозумілим для студентської аудиторії. Уміла краса лекторської мови дозволяє йому зробити виступ не лише корисним, пізнавальним, але і насиченим елементами естетики та моральності. Йому необхідно зробити так, щоб перетворити лекцію на задоволення, випробуване слухачами навіть в тому випадку, якщо тема лекції була цілком серйозною в галузі теоретичних проблем науки, філософії, мистецтва тощо пам'ятаючи про те, що «важких наук немає, є тільки важкі виклади» (Герцен А.І).

Таким чином, справжній педагог є той, хто будь-яке питання викладає зі знанням справи, чітко і витончено, а головне, з достоїнством. Остання риса характеру повинна бути притаманною педагогу як атрибут професійної творчої діяльності. Шкода, але часто педагоги сьогодення не в ладах з цією вимогою філософії педагогічного спілкування. Часто доводиться бачити і чути, як невміння говорити лапідарно і витончено зв'язана з моральнісною стороною у виступі педагога: він неввічливий, непривітний, агресивний та ще й хабарник. Можливо, що при читанні цих рядків читач зможе назвати сам для себе прізвиська таких *преподів*, поєднуючи їх мовлення з діями, з переконаннями та ганебними їх вчинками.

Мистецтво спілкування, як і живопис не має незламних законів, канонів, принципів, всі вони орієнтовані в залежності від стану суспільства та особистісного таланту педагога. І це мабуть таки добре для всього роду людського, що всі люди віщають по-різному. Добре, що філософи, художники, музиканти, представники інженерно-технічної інтелігенції, не схожі один на одного, що саме педагоги є всією можливою гаммою від чіткого і витонченого, до оцінок, прямо протилежних за всіма показниками комунікативних відносин.

Однією із родзинок, що прикрашає лекцію в студентській аудиторії є гумор і дотепність. Різниця між ними полягає в тому, що гумористичні моменти, в лекторському виступі, можна і потрібно готувати заздалегідь. В процесі підготовки слід знайти фразу, чи порівняння, які могли б відповідним чином позитивно впливати на студентів. А ось дотепність неможливо заготовити заздалегідь, яскраві іскорки цієї найважливішої властивості людського інтелекту виявляються спонтанно, несподівано, нерідко немовби мимо волі педагога. Важко рекомендувати для цієї мети конкретне поєднання з відповідним сюжетом. Цей прийом залишається за самим педагогом у відповідності до його типу нервової системи та притаманними йому рисами характеру. Але прислів'я і приказки можна рекомендувати кожному педагогу. Принаймні мати якийсь набір українських та іноземних зразків народної творчості, склавши для себе своєрідний їх список, оновлюючи його час від

часу. А потім, при нагоді, цілеспрямовано використати, *витончено* вставити в свою мову українське прислів'я або приказку припасувати її до місця, та ще й таку, яка не дуже і відома в широкій аудиторії. Отож, дотепність, смак, уміння користуватися приказками, прислів'ями, прийомами соціальної комунікації - перша ознака педагога, грамотного в методах і методиках філософії педагогічного спілкування

Таким чином, творчий процес підготовки педагога до передбачуваного усного виступу пов'язаний з обмірковуванням як самих пунктів плану, так і всієї сукупності його розділів, підрозділів тощо, можливих питань аудиторії, передбачуваних відповідей на ці питання. Іншими словами, науково-теоретична підготовленість лектора до виступу в аудиторії передбачає, копітку підготовку до акту виступу найкращим, з можливих для нього, варіантом. В такому разі він повинен розміркувати про обґрунтованість кожного промовленого ним в процесі лекції слова, переосмислити кожен нову думку умотивовану раніше, пережити почуття упевненості в істинності кожного з помислів, що будуть презентовані в студентській аудиторії. Нарешті, справжній педагог обов'язково подумає про те, щоб його, саме його лекція була мовно нарядною, на кшталт того, як живописна картина буває «одягнена» в притаманну тільки їй раму.

Нарешті, залишається порадити кожному, хто не уявляє своє повноцінне життя без творчої, натхненної педагогічної діяльності: *«Завжди радійте!»* Ці слова із Біблії мабуть найкоротші за формою, смно втілюють біблейську мудрість, яку не важко запам'ятати, та постійно уречевлювати в праведну, Богом нам дану, педагогічну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософія общенія: монографія / В.Г. Кремень, Д.И.Мазоренко, С.О.Заветный, С.Н.Пазынич, С.А.Пономарев. – Харьков: ХНТУСГ им. Василенка, 2011. – 440 с.
2. Кремень В.Г., Пазиніч С.М., Резніков П.П. Логіка: Підручник. - Харків: НТУ «ХПІ», 2004. – 636 с.
3. Пазиніч С.М. Логіка інженерної діяльності: підручник / С.М.Пазиніч, О.С.Пономарьов, Л.Л.Товажнянский. – Харків: НТУ «ХПІ», 2012. – 480 с.
4. Пазиніч С.М. Рефлексивне спілкування – один з головних чинників пізнання дійсності // Філософія спілкування. – 2011. - №4. – С. 43-48.